

Розатюк Ігор Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, здобувач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, перший заступник прокурора Черкаської області;
Алексєєва-Процюк Діана Олександрівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

РОЛЬ ПРОКУРОРА У ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧИХ ДІЙ У РАЗІ ВИЯВЛЕННЯ ТРУПА ЛЮДИНИ З ОЗНАКАМИ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ СМЕРТІ АБО ПІДОЗРИ НА ТАКУ

Проаналізовано порядок спільних дій прокуратури, органів внутрішніх справ і закладів охорони здоров'я в разі встановлення ознак насильницької смерті людини, а також пов'язані з цим проблеми реалізації нового Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: прокурорський нагляд; Кримінальний процесуальний кодекс; судово-медична експертиза; огляд місця події; насильницька смерть; органи внутрішніх справ; єдиний облік в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події; Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Проанализирован порядок совместных действий прокуратуры, органов внутренних дел и медицинских учреждений в случае установления признаков насильственной смерти человека, а также связанные с этим проблемы реализации нового Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: прокурорский надзор; Уголовный процессуальный кодекс; судебно-медицинская экспертиза; осмотр места происшествия; насильственная смерть; органы внутренних дел; единый учет в органах и подразделениях внутренних дел Украины заявлений и сообщений о совершенных уголовных правонарушениях и других событиях; Единый реестр досудебных расследований.

The analysis procedure for joint action prosecutors, police and health care in case of signs of violent death of a person, as well as related issues of implementation of the new Criminal Procedure Code of Ukraine.

Keywords: procurator; Criminal Procedure Code; forensic examination; examination of the scene; violent death; the bodies of internal affairs; the only record in the organs and departments of internal affairs of Ukraine statements

and reports on committed criminal offenses and other events; Single Register pretrial investigations.

З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України запроваджено чимало змін у багатьох сферах діяльності державних органів. Не є виключенням і спільна діяльність прокуратури, органів внутрішніх справ, закладів охорони здоров'я в разі встановлення фактів смерті людини з ознаками насильницької смерті або підозрою на таку, що потребує скоординованих професійних дій суб'єктів взаємодії з огляду на новий Порядок, затверджений спільним наказом МВС України, Міністерства охорони здоров'я України, Генеральної прокуратури України від 28 листопада 2012 р. № 1095/955/119 [1]. Раніше така діяльність регулювалася наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства охорони здоров'я України від 25 жовтня 2011 р. № 102/685/692 [2].

Актуальність цієї тематики безумовна, оскільки запроваджені зміни торкнулися як роботи прокуратури, так і підрозділів органів внутрішніх справ (ОВС) та медичних працівників. Нині потребують роз'яснення суперечливі положення частини 4 ст. 238 КПК України, що передбачають письмовий дозвіл прокурора на видачу трупа лише після проведення судово-медичної експертизи і встановлення причин смерті [3, с. 223], адже на практиці виникають спірні питання, зокрема щодо необхідності направлення на судово-медичну експертизу трупів без явних ознак насильницької смерті. До того ж, негативні коментарі й оцінки з приводу реалізації згаданого положення КПК України ширяться медичним простором, що потребує ретельного правового аналізу з чітким визначенням повноважень прокурора та службових осіб інших відомств.

Відтак, метою цієї статті є розв'язання правових, організаційних і практичних проблем взаємодії між прокуратурою, органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я при встановленні факту смерті людини.

Як відомо, до смерті людини можуть призвести різні зовнішні та внутрішні причини. На основі аналізу факторів, що викликають настання смерті, запропоновано кілька судово-медичних класифікацій смерті. Відповідно до найбільш поширеної з них, смерть поділяється на дві категорії: ненасильницьку та насильницьку. Першу викликають захворювання й рідше – глибокі вікові зміни (смерть від старості). У деяких випадках вплив зовнішніх і внутрішніх чинників поєднується, тому буває важко визначити, які з них є визначальними. Насильницькою прийнято вважати смерть, що настала внаслідок дії на організм людини зовнішнього чинника (механічного, хімічного, фізичного та ін.). Насильницьку смерть спричиняє вбивство, самогубство або нещасний випадок (рід насильницької смерті). Визначення роду насильницької смерті входить до компетенції правоохоронних органів, адже судові медики рід смерті не встановлюють.

Сьогодні (в умовах реалізації нового КПК України) обов'язковий судово-медичній експертизі підлягають трупи людей: з ознаками насильницької смерті (ознаки дії тупих предметів, у тому числі транспортної травми, падіння з висоти, гострих предметів, вогнепальної зброї, асфіксії, крайніх температур, електричного струму, променевої енергії, низького та високого атмосферного тиску, отруень тощо) або підозрою на таку; смерть яких настала поза місцем їх проживання; особу яких не встановлено; віком до 60 років, які померли за місцем проживання, але за відсутності диспансерного спостереження за хворим [1]. Судово-медичні експерти-практики до згаданого переліку рекомендують відносити ще такі категорії померлих: трупи іноземних громадян, мертвнонароджених поза лікувальними закладами, частини трупів (розчленовані, трупи в стані ранніх і пізніх гнильних змін).

Не направляються для проведення судово-медичної експертизи трупи людей лише у двох випадках: у разі, якщо їх виявлено за місцем проживання, за наявності диспансерного спостереження за хворим, за відсутності ознак насильницької смерті чи підозри на таку; у разі виявлення трупів людей віком понад 60 років, які померли за місцем їх проживання, за відсутності ознак насильницької смерті чи підозри на таку. Тобто лише у двох останніх випадках ідеться про можливу відсутність підозри на насильницьку смерть, що має встановлюватися судово-медичним експертом або лікарем спільно з працівником ОВС і прокурором.

У разі виявлення ознак насильницької смерті або підозри на таку прокурор не лише здійснює прокурорський нагляд за проведенням подальшого розслідування, а й бере активну участь у проведенні першочергових процесуальних дій.

Виявивши «кримінальний» труп, працівники закладів охорони здоров'я (як правило, це бригади швидкої допомоги) за телефоном екстреного виклику («102») негайно повідомляють ОВС стосовно встановлення ними факту смерті людини з ознаками насильницької смерті або підозри на таку.

Уповноважені працівники ОВС реєструють повідомлення про факт смерті людини. Оперативний черговий зобов'язаний унести відповідні відомості до Журналу єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події (ЖЄО), доповісти про це начальникові органу досудового розслідування та поінформувати керівника ОВС [4].

До приїзду працівників міліції та прокуратури на місце події працівникам закладів охорони здоров'я категорично забороняється порушувати обстановку за місцем розташування трупа, переміщати його, ініціювати такі дії присутнім на місці події особам, у тому числі родичам померлих, видавати лікарське свідоцтво про смерть або фельдшерську довідку про смерть. На місце події негайно прибуває слідчо-оперативна група, до складу якої входять судово-медичний експерт або лікар (якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта), а також інші

необхідні спеціалісти з метою зовнішнього огляду трупа в порядку, передбаченому ст.238 КПК України з обов'язковим застосуванням фотозйомки і складанням схеми (плану, креслення) оглянутого місця, а за необхідності – відеофіксації.

За результатами огляду складаються процесуальні документи – протокол огляду місця події та протокол огляду трупа, що мають відповідати вимогам КПК України. Проведення огляду вимагає активних, обдуманих дій слідчого, прокурора та інших учасників, спрямованих на одержання найповнішої інформації про час, спосіб, динаміку події, мотиви ймовірного злочину, кількість осіб, які брали в ньому участь, даних про них, а також виявлення слідів і речових доказів, що сприяють установленню, розшуку й викриттю злочинців. З цією метою під час огляду використовуються відповідні техніко-криміналістичні прийоми та засоби. У разі вчинення злочину в умовах неочевидності, якщо в ОВС, на території обслуговування якого виявлено труп, є кінологічна служба, то до початку огляду обов'язково необхідно використати можливість застосування службово-пошукового собаки для встановлення шляхів прибуття й відходу злочинця, його переслідування й затримання, а також виявлення речових доказів, у тому числі знаряддя злочину. Одяг на трупі оглядається одночасно з описом у протоколі його стану, вмісту кишень. Виявлені на одязі нашарування, мікрочастинки, волосся тощо вилучаються за допомогою пінцета. Не рекомендується застосовувати для їх вилучення клейку стрічку. В обов'язковому порядку оглядаються кисті рук трупа з метою виявлення волосся, фрагментів тканини одягу, волокон та інших об'єктів. Для виявлення мікрослідів поверхні долонь обробляються дактилоскопічною плівкою. Вилучаються предмети, на яких могли залишитися сліди пальців рук злочинця (дактосліди), а також його потожирові виділення.

З метою подальшої одорологічної ідентифікації проводиться забір проб повітря з місця, де перебував злочинець, вилучаються предмети, що могли належати йому чи були в його руках. Вони поміщаються в стерильні банки зі щільними кришками й зберігаються в холодильнику. Спеціалістом також вилучається й консервується у формаліні чи спирті фауна трупа (комахи, личинки) для подальшого ентомологічного дослідження.

Під час огляду вживаються заходи для відшукання слідів пальців рук і долонь на предметах, вилучення яких із місця огляду неможливе. У протоколі фіксується, які предмети та поверхні з цією метою досліджувалися, за допомогою яких засобів, де і які сліди вилучено.

На поверхні склянок, чашок та іншого посуду, крім слідів пальців рук, можуть знаходитися сліди губ, за якими також можна однозначно ідентифікувати конкретну особу, а також слина, потожирові виділення, за якими можна визначити групу крові особи, якій вони належать. У такому разі не слід обробляти відповідні ділянки дактилоскопічними порошками, а варто об'єкти вилучати й направляти на трасологічну, біологічну експертизу,

цитологію, імунологію, експертизу ДНК або на комплексну експертизу (дактилоскопічну і молекулярно-генетичну).

Під час огляду з'ясовуються та фіксуються у протоколі всі виявлені індивідуальні ознаки зовнішності потерпілого (зріст, статура, приблизний вік, етнічний тип, стан зубів, наявність шрамів, набряків, родимок, татувань, детальний опис одягу, взуття, білизни), використовується сигналетична (впізнавальна) фотозйомка, заповнюється картка невідомого трупа.

Відомості про факт смерті людини в разі виявлення ознак насильницької смерті чи підозри на таку підлягають внесенню до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) слідчим, прокурором невідкладно, але не пізніше ніж через 24 години (ч. 1 ст. 214 КПК України).

Керівник слідчого підрозділу в разі виявлення трупа людини, причини смерті якої на момент огляду місця події не встановлено, а також не одержано достатні дані, що свідчили б про ненасильницький характер смерті, одразу після завершення цієї слідчої дії забезпечує внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення і його попередню кваліфікацію як умисного вбивства та вживає всіх передбачених КПК України заходів для всебічного, повного й неупередженого дослідження обставин кримінального провадження (п. 9.4 наказу МВС України № 700–2012) [5].

Обов'язковому внесенню до ЄРДР з визначенням правової кваліфікації підлягають лише заяви й повідомлення щодо насильницької смерті людини чи підозри на таку або встановлення зазначених обставин під час попереднього огляду трупа людини (п. 2.3 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом Генерального прокурора України від 17 серпня 2012 р. № 69 зі змінами від 14 листопада 2012 р., від 25 січня 2013 р., від 25 квітня 2013 р.) [6]. У ЄРДР є додаткові відомості щодо кваліфікації: очевидне вбивство; природна смерть; самогубство; зникнення безвісти. Відповідно до абзацу 2 п. 2.2 розділу II згаданого Положення, закріплено необхідність унесення до ЄРДР додаткових відміток щодо «розмежування очевидних убивств, фактів природної смерті, самогубств, зникнення безвісти». Водночас, як зазначають експерти Центру політико-правових реформ, така вимога позбавлена сенсу й штучно змушує слідчих чи прокурорів уносити завідомо недостовірну інформацію, оскільки на вказаний час неможливо бути впевненим в істинній причині смерті особи. Можна лише стверджувати про наявність чи відсутність зовнішніх ознак насильницької смерті. З іншого боку, ці зміни можуть призвести до порушення вимог статті 214 КПК України щодо негайного внесення інформації до ЄРДР (доки не буде встановлено факт природної смерті чи вбивства, слідчий або прокурор інформацію не фіксуватиме) [7, с. 17].

У разі непідтвердження факту насильницької смерті після направлення трупа на судово-медичну експертизу (до отримання висновку експерта) судово-медичний експерт за результатами проведення розтину протягом трьох діб надає слідчому або прокурору, який направив труп для проведення експертизи, завірену копію лікарського свідоцтва про смерть, де зазначається

причина смерті. У разі непідтвердження під час перевірки обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, відповідно до п. 1 або 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру (інакше таку постанову щодо підозрюваного уповноважений приймати прокурор).

У разі ж установлення обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, за згодою прокурора проводиться досудове розслідування відповідно до вимог ст. 214 КПК України.

Після проведення огляду трупа й інших невідкладних процесуальних дій він, відповідно до постанови слідчого або прокурора, направляється для проведення судово-медичної експертизи.

Транспортування тіл померлих з ознаками насильницької смерті чи підозри на таку до бюро судово-медичних експертиз здійснюється в установленому законодавством порядку обов'язково в супроводі працівника ОВС. Відповідальність за доставку трупа, його одягу та інших предметів, що безпосередньо мають відношення до трупа, у морг покладається на особу, яка призначила експертизу. Доставка здійснюється бригадами, склад яких, відповідно до місцевих умов, комплектується з працівників органів МВС України чи інших служб, що спеціалізуються на цьому. У разі смерті в лікувально-профілактичних установах організація доставки трупа до моргу покладається на керівника цієї установи. Якщо ж бригада швидкої медичної допомоги констатувала смерть особи, яка померла на вулиці або в іншому громадському місці, доставка трупа до моргу здійснюється цією самою бригадою. Водночас лікар (фельдшер) бригади зобов'язаний надати черговому санітару моргу заповнений відривний талон до «Супровідного листа» (п. 1.9 Правил проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи від 17 січня 1995 р. № 6) [8].

У випадках настання смерті в лікувально-профілактичних установах, якщо особа померла внаслідок насильства або за підозри на нього, керівник такої установи зобов'язаний надіслати разом із трупом до моргу оригінал історії хвороби й одяг померлого, якщо він не був вилучений органами досудового розслідування або не був виданий родичам померлого. Відповідальність за своєчасне надання історії хвороби до моргу покладається на особу, яка призначила експертизу. Якщо під час проведення патологоанатомічного дослідження, що проводиться в моргах лікувально-профілактичних установ у разі смерті пацієнта, було виявлено ознаки насильницької смерті, розтин повинен бути припинений. Головний лікар лікарні письмово повідомляє про те, що трапилось, ОВС, які забезпечують призначення експертизи, доставку трупа та всіх необхідних медичних документів (історії хвороби, протоколу розтину тощо) до моргу.

Патологоанатом, який досліджував труп, забезпечує збереження його та окремих органів у тому стані, у якому вони були до часу

припинення дослідження, і складає протокол про виконане ним дослідження. За згодою експерта в цьому випадку експертизу трупа може бути проведено в патологоанатомічному відділенні лікарні.

Працівники бюро судово-медичної експертизи проводять розтин трупа впродовж доби з моменту його надходження до бюро судово-медичної експертизи. Слідчий або прокурор зобов'язаний доручити судово-медичному експерту вилучити для проведення додаткових досліджень:

зразки крові трупа для визначення її групових та інших ідентифікаційних властивостей, а за відсутності крові – зразки м'язової і кісткової тканини;

піднігтьовий уміст пальців рук трупа для подальшого експертного виявлення в ньому можливих слідів злочинця відповідного походження;

уміст статевих органів, прямої кишки, порожнини рота;

зразки волосся з голови трупа (у разі підозри на звалтування, крім того, зробити вичісування лобкової області трупа з метою виявлення волосся злочинця);

уміст порожнини рота з метою виявлення можливих слідів крові й часток епітельної тканини злочинця, якому потерпілий, що оборонявся, міг наносити укуси (варто пам'ятати, що вилучені зразки можна використовувати для ідентифікації і під час проведення генетичних і одорологічних експертиз – у цьому разі дотримуються спеціальних правил упакування, консервації та збереження об'єктів);

при вогнепальних пораненнях – кулі, картечі, дріб (шріт) та інші вражаючі об'єкти з метою ідентифікації конкретного екземпляра вогнепальної нарізної чи гладкоствольної зброї;

уміст шлунка й кишечника для вирішення питання про вид, час прийому їжі перед смертю, більш точного визначення часу її настання;

змиви, зроблені ватним тампоном, змоченим у дистильованій воді, з шиї чи рук потерпілого для виявлення та визначення групи крові, потожирових слідів, які б могли ідентифікувати злочинця;

змиви, зроблені ватним тампоном, змоченим у дистильованій воді, з поверхонь кистей рук трупа за наявності даних про можливе використання потерпілим вогнепальної зброї;

трупний матеріал для судово-хімічного та судово-гістологічного дослідження.

Протягом трьох діб слідчому або прокурору, який направив труп для проведення експертизи, видається завірена копія лікарського свідоцтва про смерть [9].

Якщо смерть була насильницькою, то працівники бюро судово-медичної експертизи проводять судово-медичну експертизу трупа з усіма необхідними лабораторними дослідженнями та в максимально короткий строк, але не більш ніж один місяць. За її результатами складають висновок експерта та протягом трьох діб надсилають слідчому або прокурору, який направив труп для проведення експертизи. При перевищенні строків складання висновку експерта працівники бюро судово-медичної експертизи

письмово інформують слідчого або прокурора, який направив тіло на розтин, про причини перевищення строків, строки завершення судово-медичної експертизи трупа й отримання висновку експерта.

Працівники бюро судово-медичної експертизи мають право видавати такі трупи лише з письмового дозволу прокурора після проведення судово-медичного розтину трупа та відібрання необхідних зразків із метою здійснення лабораторних досліджень.

Після направлення слідчим або прокурором трупа на проведення судово-медичної експертизи судово-медичні експерти проводять розтин і встановлюють причину смерті. Відразу після закінчення розтину експерт заповнює та підписує лікарське свідоцтво про смерть. Родичі на підставі цього документа отримують свідоцтво про смерть в органах державної реєстрації актів цивільного стану. З цією метою подається заява про державну реєстрацію смерті не пізніше ніж через три дні з дня настання смерті або виявлення трупа, а в разі, якщо неможливо одержати документ закладу охорони здоров'я або судово-медичної установи, – не пізніше ніж через п'ять днів. На підтвердження проведеної державної реєстрації смерті орган державної реєстрації актів цивільного стану видає відповідне свідоцтво [10].

Після цього необхідно отримати дозвіл прокурора на видачу тіла людини, причому прокурор має право затребувати матеріали дослідження. Щоб отримати дозвіл прокурора, необхідно мати при собі документ, що посвідчує особу заявника, копію лікарського свідоцтва про смерть або висновку патологоанатома. Саме така досить тривала процедура нерідко викликає обурення населення. Однак вона застосовується лише після внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудового розслідування, тобто виключно в межах кримінального провадження (бездіяльність прокурора може бути оскаржено слідчому судді місцевого суду, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України). З іншого боку, прокурорський нагляд стосовно проведення судово-медичної експертизи та контроль за видачею трупів людей, смерть яких має ознаки насильницької, або якщо була підозра на таку, має вирішальне значення для запобігання приховуванню фактів умисних убивств та інших тяжких та особливо тяжких злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Порядку взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури при встановленні факту смерті людини : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Генеральної прокуратури України від 28 листоп. 2012 р. № 1095/955/119 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Про затвердження Порядку взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при

встановленні факту смерті людини : наказ ГПУ, МВС та МОЗ України від 25 жовт. 2011 р. № 102/685/692 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://umdpf.info/index.php?id=1324222808>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. С. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

4. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії : наказ МВС України від 19 листоп. 2012 р. № 1050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.

5. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua>.

6. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань : наказ Генерального прокурора України від 17 серп. 2012 р. № 69 (зі змінами та допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua>.

7. Банчук О. А. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / [О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова та ін.]. – К. : ФОП Москаленко, 2013. – 40 с.

8. Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua>.

9. Про впорядкування ведення медичної документації, яка засвідчує випадки народження і смерті : наказ МОЗ України від 8 серп. 2006 р. № 545 // Офіційний вісник України від 8 листоп. 2006 р. – 2006. – № 43. – Ст. 245.

10. Порядок державної реєстрації смерті : роз'яснення Міністерства юстиції України від 15 груд. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0073323-11>.